

راهنمای ارزیابی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی

تالیف

محسن غلامرضایی - منصور مافی - مهرداد معززی‌راد

سرشناسنامه
 عنوان و نام پدیدآور : راهنمای ارزیابی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی - دکتر محسن غلامرضایی، منصور مافی، مهرداد معززی‌راد
 مشخصات نشر : تهران : ترمه، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری : ۱۵۶ ص.: مصور، جدول، نمودار؛ ۲۲×۲۹ س.م.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۸۷۹۸-۵
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
 یادداشت : کتابنامه
 موضوع : صورت‌های مالی
 موضوع : حسابرسی
 شناسه افزوده : مافی، منصور، ۱۳۵۶ -
 شناسه افزوده : معززی‌راد، مهرداد، ۱۳۵۰ -
 رده‌بندی دیویی : ۶۵۷/۳
 رده‌بندی کنگره : HF ۵۶۸۱
 شماره کتابشناسی ملی : ۶۱۱۲۳۳۹

♦ نام کتاب: ..... راهنمای ارزیابی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
 ♦ تألیف: ..... دکتر محسن غلامرضایی - منصور مافی - مهرداد معززی‌راد
 ♦ صفحه‌آرایی: ..... انتشارات ترمه
 ♦ طراح جلد: ..... روجا غمگسار
 ♦ نوبت چاپ: ..... اول ۱۳۹۹
 ♦ ناشر: ..... انتشارات ترمه
 ♦ تیراژ: ..... ۱۰۰۰ نسخه
 ♦ چاپ و صحافی: ..... آزاده - اقبال
 ♦ قیمت: ..... ۳۰۰,۰۰۰ ریال
 ♦ شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۸-۷۹۸-۵

آدرس ناشر: تهران - خ انقلاب - خ ۱۲ فروردین - پلاک ۲۸۶، طبقه دوم، واحد ۱
 تلفن: ۶۶۹۶۱۷۶۹ - ۶۶۹۶۱۸۰۴
 دفتر فروش انتشارات ترمه و مرکز فروش شهرستان‌ها: تهران - خ انقلاب - خ ۱۲ فروردین - پلاک ۲۸۶، طبقه همکف
 تلفن: ۶۶۴۱۷۳۴۶ - ۶۶۹۶۳۳۰۱
 فاکس: ۶۶۴۹۶۶۲۸

برای اطلاع از نحوه خرید اینترنتی انتشارات ترمه به وبسایت ما به آدرس زیر مراجعه فرمایید.
www.termehbook.ir   Info@termehbook.ir

بباید به حقوق دیگران احترام بگذاریم
 دوست عزیز، این کتاب حاصل دسترنج چندین ساله مؤلف، مترجم و ناشر آن است. تکثیر و فروش آن به هر شکلی بدون اجازه از پدیدآورنده کاری غیراخلاقی، غیرقانونی و غیرشرعی است. نتیجه این عمل نادرست موجب رواج بی‌اعتمادی در جامعه و بروز پی‌آمدهای ناگوار در زندگی و محیطی ناسالم برای خود و فرزندانمان می‌گردد.

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کل یا جزء، به هر صورت
 [چاپ، کپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی] بدون اجازه مکتوب انتشارات ترمه ممنوع است

پیشگفتار

دسترسی مدیران به اطلاعات دقیق و به هنگام می‌تواند نقش مؤثری در میزان موفقیت آنها جهت تحکیم روند کسب و کار انجام شده در واحد تجاری ایفا کند. علاوه بر این، مدیران باید بتوانند اعتماد سرمایه‌گذاران برون‌سازمانی به گزارش‌های مالی را نیز جلب کنند تا از این طریق میزان سرمایه‌های تجاری را در بازارهای عمومی سهام افزایش دهند.

موفقیت مدیران در انجام وظایف فوق، به میزان قابل توجهی بستگی به طراحی مناسب و اثربخش بودن فرایندها و کنترل‌های حسابداری و گزارشگری مالی دارد. در صورت عدم برقراری کنترل‌های مناسب، تهیه گزارش‌های مالی قابل اتکا در بسیاری از شرکت‌ها، به‌ویژه شرکت‌هایی که مکان‌های استقرار، عملیات و فرایندهای انجام‌شده در آنها متنوع است، امری بسیار دشوار خواهد بود. اگرچه هیچ سیستم کنترلی خاصی وجود ندارد که بتوان با استفاده از آن همواره از عدم وجود خطا یا تحریف بالاهمیت در گزارش‌های مالی اطمینان مطلق حاصل نمود، اما در صورت برقراری کنترل‌های داخلی اثربخش حاکم بر گزارشگری مالی، می‌توان به کمک وقوع این‌گونه تحریف‌ها و نارسایی‌ها در صورت‌های مالی را به میزان قابل توجهی کاهش داد. با تصویب قانون ساربینز-اکسلی در سال ۲۰۰۲ میلادی در ایالات متحده، اغلب شرکت‌های پذیرفته شده در بورس موظف گردیدند میزان اثربخشی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی را به‌طور سالانه ارزیابی و نتایج حاصل از ارزیابی انجام شده را طی گزارشی به اطلاع عموم رسانند. به‌علاوه، مطابق با این قانون، حسابرس مستقل شرکت موظف است در گزارش خود درباره اثربخشی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی شرکت اظهارنظر کند.

در ایران نیز «دستورالعمل کنترل‌های داخلی» ناسا^۱ پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران» در تاریخ ۱۳۹۱/۰۲/۱۶ به تصویب هیئت مدیره سازمان بورس و اوراق بهادار رسید. طبق ماده ۱۲ این دستورالعمل «هیأت مدیره شرکت (ناشر پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران) باید سیستم کنترل‌های داخلی را با توجه به چارچوب کنترل‌های داخلی ذکر شده در فصل دوم دستورالعمل، حداقل به‌طور سالانه بررسی و نتایج آن را در گزارشی تحت عنوان گزارش کنترل‌های داخلی درج و افشا نماید». همچنین براساس ماده ۷ دستورالعمل مذکور «حسابرس مستقل شرکت موظف است در گزارش خود به مجمع عمومی صاحبان سهام در خصوص استقرار و به‌کارگیری سیستم کنترل‌های داخلی مناسب و اثربخش توسط شرکت، با توجه به چارچوب کنترل‌های داخلی ذکر شده در فصل دوم دستورالعمل، اظهارنظر کند». در این کتاب، طی یک فرآیند پنج مرحله‌ای که شامل برنامه‌ریزی، ارزیابی کنترل‌ها، سطح واحد تجاری، ارزیابی کنترل‌ها در سطح فرآیند، آزمون طراحی کنترل‌ها و اثربخشی عملیات در سطح معاملات و نتیجه‌گیری و ارائه گزارش است، نحوه ارزیابی کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی ارائه می‌شود.

این کتاب توسط آقایان محسن غلامرضایی، منصور مافی و مهرداد معززی‌راد نوشته شده است و در تهیه آن از راهنمایی‌های استادانه جناب آقای دکتر علی ثقفی نیز استفاده شده است. همچنین، سایر عزیزانی که با ارائه پیشنهادها و نظرات ارزنده خود، نویسندگان کتاب را در ارائه مطالب یاری نمودند، به ترتیب حروف الفبا عبارتند از: آقایان عباس ارباب سلیمانی، مرتضی اسدی، دکتر رضا حصارزاده، دکتر علی روحی و دکتر کیهان مهمام.

نویسندگان این کتاب از تلاش، زحمت و صرف وقت صاحب‌نظران ارجمند در به‌ثمر رسیدن این اثر، صمیمانه قدردانی و سپاسگزاری می‌کنند.

محسن غلامرضایی - منصور مافی - مهرداد معززی‌راد

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه.....
۱.....	پیشینه.....
۲.....	تعریف کنترل‌های داخلی.....
۳.....	اهداف کنترل‌های داخلی.....
۴.....	رابطه میان اهداف و اجزای تشکیل‌دهنده سیستم کنترل داخلی.....
۵.....	محدودیت‌های ذاتی سیستم کنترل داخلی.....
۶.....	نقش‌ها و مسئولیت‌ها.....
۷.....	کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی: تئوری، رویکرد و فرآیند.....
۷.....	تئوری.....
۹.....	رویکرد.....
۱۰.....	فرآیند مدیریت ریسک.....
۱۱.....	گروه‌بندی ریسک‌ها از دیدگاه‌های مختلف.....
۱۱.....	ابزارهای کمی کردن ریسک.....
۱۱.....	فرآیند ارزیابی.....
۱۴.....	مرحله ۱: برنامه‌ریزی.....
۱۴.....	ساختار سازمانی.....
۱۵.....	وظایف گروه ارزیابی.....
۱۶.....	عضویت در گروه ارزیابی.....
۱۶.....	تعیین رویکرد کلی: رویکرد بالا به پایین.....
۱۸.....	اطمینان بخشی مورد نیاز در خصوص دوایر مختلف.....
۱۸.....	مناطق چندگانه.....
۱۹.....	سازمان‌های خدماتی مشتریان و تأمین کنندگان.....
۲۰.....	یکپارچگی و هماهنگی با سایر فعالیت‌های مرتبط با کنترل‌های داخلی.....
۲۰.....	هماهنگی با سایر بررسی‌های انجام شده درون سازمانی.....
۲۱.....	هماهنگی میان دوایر واحد تجاری.....
۲۱.....	هماهنگی با حسابرسی سالانه صورت‌های مالی.....
۲۲.....	هماهنگی با اشخاص برون سازمانی.....
۲۲.....	تعیین دامنه بررسی در گزارش‌های مالی مهم.....
۲۳.....	تعیین سطح اهمیت.....
۲۶.....	تعیین فرآیندهای کلیدی پشتیبان اقلام اصلی و بااهمیت.....
۲۷.....	ادعاهای مطرح در گزارشگری مالی.....
۲۷.....	ارزیابی ریسک.....

۲۸	..... مستندسازی
۲۸	..... مستندسازی برنامه‌ریزی و روش ارزیابی
۲۹	..... مستندسازی ارزیابی انجام شده و نتایج حاصل از آزمون
۳۰	..... برنامه‌ریزی رویکرد و نظارت بر آزمون
۳۱	..... مرحله ۲: ارزیابی کنترل‌های داخلی در سطح واحد تجاری
۳۱	..... محیط کنترلی
۳۱	..... ارزیابی ریسک
۳۲	..... فعالیت‌های کنترلی
۳۲	..... اطلاعات و ارتباطات
۳۲	..... نظارت
۳۴	..... کنترل‌های داخلی در واحد های تجاری کوچک و متوسط
۳۶	..... مرحله ۳: ارزیابی کنترل‌های داخلی در سطح فرآیند
۳۷	..... کسب شناخت از فرآیندهای اصلی در گزارشگری مالی
۳۷	..... شناسایی کنترل‌های کلیدی
۳۷	..... کسب شناخت از طراحی کنترل‌ها
۳۸	..... ارزیابی کنترل‌های سازمان‌های خدماتی
۳۸	..... مستندسازی فرآیندهای کلیدی و کنترل‌های کلیدی مرتبط با آنها
۳۹	..... کسب شناخت از زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و خط‌ها مرتبط با آنها
۳۹	..... کسب شناخت از زیرساخت‌های فناوری اطلاعات
۴۰	..... ارزیابی خطرهای مرتبط با فناوری اطلاعات
۴۱	..... کنترل‌های عمومی
۴۱	..... کنترل‌های مرتبط با برنامه‌های کاربردی
۴۲	..... مستندسازی کنترل‌های مرتبط با فناوری اطلاعات
۴۳	..... مرحله ۴: انجام آزمون در سطح معاملات
۴۶	..... تشکیل معیارهای ارزیابی
۴۶	..... ایجاد مقیاس‌های ارزیابی
۴۶	..... اثربریک
۴۸	..... احتمال وقوع خطر
۴۸	..... آسیب‌پذیری
۴۹	..... سرعت وقوع خطر
۵۰	..... ریسک ذاتی و ریسک باقیمانده
۵۰	..... ارزیابی ریسک‌ها
۵۱	..... مقایسه روش‌های اندازه‌گیری
۵۲	..... تجزیه و تحلیل داده‌های موجود
۵۲	..... مصاحبه‌ها و جلسات کارشناسان رشته‌های مختلف

۵۲	تحقیقات پیمایشی
۵۳	شاخص سنجی
۵۳	تجزیه و تحلیل سناریو
۵۴	مدل علل در معرض ریسک
۵۵	ارزیابی تأثیرات متقابل ریسک‌ها
۵۵	نقشه‌های آثار متقابل ریسک‌ها بر هم
۵۷	ساخت تصویر کامل - درخت خطاها، درخت رویدادها و نمودارهای Bow tie
۵۸	اولویت‌بندی ریسک‌ها
۵۸	تعیین سلسله مراتب ریسک‌ها و جابجایی آنها به پایین یا بالا
۵۸	نقشه ریسک
۶۲	تجمع مخاطرات در یک جمعیت کمی
۶۳	کاربردها در عمل
۶۴	رویکرد مبتنی بر ریسک
۶۴	آزمون کنترل‌های کلیدی
۶۵	تعیین اندازه نمونه
۶۶	شناسایی شکاف‌های کنترلی
۶۷	شناسایی کنترل‌های جبرانی
۶۷	مرحله ۵: نتیجه‌گیری، ارائه گزارش و رفع نقایص و ضعف‌ها
۶۷	نتیجه‌گیری در مورد اثربخشی
۶۹	ارائه گزارش
۶۹	الف) گزارشگری درون‌سازمانی
۶۹	ب) گزارشگری برون‌سازمانی
۷۰	نمونه گزارش هیأت مدیره در خصوص کنترل‌های داخلی (ارائه شده توسط سران بورس و اوراق بهادار)
۷۰	الف) در حالت عدم وجود ضعف بااهمیت
۷۱	ب) در حالت وجود ضعف بااهمیت
۷۲	شکل‌گیری اظهارنظر حسابرس در خصوص کنترل‌های داخلی
۷۲	انواع اظهارنظر حسابرس (بر مبنای PCAOB)
۷۳	اجزای گزارش حسابرس درباره کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
۷۳	اخذ تأییدیه مکتوب از مدیریت
۷۴	گزارش‌های جداگانه یا ترکیبی (بر مبنای PCAOB)
۷۴	الف) نمونه گزارش ترکیبی (نظر مقبول در مورد صورت‌های مالی و نظر مقبول در مورد کنترل‌های داخلی)
۷۶	ب) نمونه گزارش جداگانه (اظهارنظر تعدیل شده در مورد کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی)
	رهنمود اظهارنظر حسابرس مستقل نسبت به کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
۷۸	(ابلاغیه سازمان بورس و اوراق بهادار)
۷۸	الف) در حالت عدم وجود ضعف بااهمیت

۷۸	ب) در حالت وجود ضعف بااهمیت
۷۹	نحوه نگارش موارد ضعف بااهمیت در کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
۸۰	تاریخ گزارش
۸۰	رویدادهای پس از تاریخ ترازنامه
۸۱	رفع نقایص و ضعف‌ها
۸۱	طرح اصلاحات عملی
۸۳	سایر ملاحظات درباره کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
۸۳	دامنه گزارشگری
۸۳	چارچوب زمانی گزارشگری
۸۴	گزارشگری میان‌دوره‌ای
۸۴	نتایج برخی تحقیقات مهم در حوزه کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
	چارچوب تحلیل، جمع‌بندی و رویکرد تحقیقات آتی مبتنی بر فرآیند پنج مرحله‌ای کنترل‌های داخلی حاکم بر گزارشگری مالی
۸۵	چارچوب تحلیل، جمع‌بندی و رویکرد تحقیقات آتی در خصوص استفاده
۸۵	حسابرسان مستقل از کار حسابرسان داخلی
۸۶	نتیجه‌گیری

پیوست‌ها

۸۹	پیوست شماره ۱: حساب‌های عمده در شرکت تولیدی با انداز متوسط
۹۰	پیوست شماره ۲: تعیین سطح اهمیت
۹۴	پیوست شماره ۳: فرآیندهای تجاری پشتیبان اقلام اصلی و بااهمیت
۹۶	پیوست شماره ۴: نحوه مستندسازی ریسک و کنترل‌های مرتبط با فرآیند پرداخت عاید نقدی
۹۷	پیوست شماره ۵: چک‌لیست ارزیابی سیستم کنترل داخلی، ساختار کلی
۹۹	پیوست شماره ۶: چک‌لیست ارزیابی ریسک
۱۰۰	پیوست شماره ۷: چک‌لیست ارزیابی فعالیت‌های کنترلی؛ چرخه موجودی مواد و کالا
۱۰۱	پیوست شماره ۷-۱: نمونه خارجی چک‌لیست ارزیابی سیستم کنترل‌های داخلی در چرخه موجودی مواد و کالا
۱۰۳	پیوست شماره ۸: چک‌لیست ارزیابی سیستم کنترل‌های داخلی؛ اطلاعات و ارتباطات
۱۰۵	پیوست شماره ۸-۱: نمونه خارجی چک‌لیست ارزیابی سیستم کنترل‌های داخلی - اطلاعات و ارتباطات
۱۰۷	پیوست شماره ۹: چک‌لیست ارزیابی نظارت
۱۰۹	پیوست شماره ۱۰: مستندسازی کنترل‌ها
۱۱۰	پیوست شماره ۱۱: نمونه‌ای از الگوی مورد استفاده برای تفکیک وظایف
۱۱۱	پیوست شماره ۱۲: کاربرگ ارزیابی نتایج و نتیجه‌گیری (رویکرد ریسک)
	پیوست شماره ۱۳: نمونه خارجی عطف متقابل میان گزارش مدیریت و گزارش حسابرس
۱۱۲	کنترل‌های داخلی با گزارش صورت‌های مالی